

DONALD TRUMP'IN KÜRESEL SİYASET VE DIŞ POLİTİKA ANLAYIŞININ COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNE YANSIMALARI

Selçuk ÖNDER¹

Özet

2019 Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde ilk kez görülmeye başlayan COVID vakaları, kısa süre içerisinde dünya geneline yayılarak ülkelerin ana gündemi haline gelmiştir. COVID-19 salgınının gerek yerel gerekse küresel boyutta; siyasi, toplumsal ve ekonomik alanlara ciddi yansımaları olmakla birlikte, ülkelerdeki karar alıcıların pandemiye yaklaşımlarının, kendi iç ve dış politika anlayışlarına göre farklılaştığı iddia edilebilir. Yapılan bu araştırmada Trump'ın küresel siyaset ve dış politika anlayışının COVID-19 pandemi süreci yönetimine etkileri incelenmiştir. İnşacılık kuramı perspektifinden yapılan incelemede, Trump'ın küresel siyaset ve dış politika anlayışının, pandemi yönetimini farklı açılardan etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Pandemi, Donald Trump, Küresel Siyaset, Dış Politika

¹Öğr. Gör. , Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu Yabancı Diller Bölümü, selcukonder@subu.edu.tr , ORCID: [0000-0002-4976-3178]

Makale Gönderim Tarihi: 27 Ekim 2022

Makale Kabul Tarihi: 18 Mayıs 2022

THE IMPACT OF DONALD TRUMP'S FOREIGN POLICY UNDERSTANDING ON COVID-19 PANDEMIC PROCESS

Selçuk ÖNDER

Abstract

Covid cases, which started increasing in Wuhan, spread around the world in a short time and became the main agenda of countries. In addition to the serious effects of the COVID-19 pandemic on political, social and economic fields, it can be claimed that decisions of the leaders about the coronavirus pandemic process differ according to their own domestic and foreign policy understandings. In this study, the effects of Trump's foreign policy strategies on the management of the COVID-19 pandemic process were discussed. In the research conducted from the perspective of the constructivism theory, it was concluded that Trump's understanding of global politics and foreign policy affected his pandemic management from different perspectives.

Key Words: COVID-19, Pandemic, Donald Trump, Global Politics, Foreign Policy

GİRİŞ

Donald Trump'ın 8 Kasım 2016'da başkanlık seçimlerini kazanarak ABD'nin 45. başkanı olması hem iç politikası hem de uluslararası politikada yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Seçim öncesinden başlayarak Donald Trump'ın, mitinglerinde, beyanatlarında ve sosyal medyadaki paylaşımlarında serbest ticaret, göç, ittifaklar, anlaşmalar, uluslararası hukuk ve uluslararası işbirliği konusundaki söylem ve görüşleri, Amerika'nın dünyadaki rolüne ilişkin 2. Dünya savaşıdan beri genel olarak kabul gören liberal demokrasi ve dünya düzeni anlayışının tersine olmuştur. "Önce Amerika" (America First) ve Yeniden Büyük Amerika (Make Amerika Great Again) sloganlarıyla seçmenlerin karşısına çıkan Trump, ABD'deki mevcut yönetimlerin küresel siyaset, göç, ticaret ve ulus inşası gibi temel konulardaki anlayışının, ABD'yi zayıflattığını ve Amerikan halkının çıkarlarını koruyamadığını öne sürmüştür (Edwards, 2018: 181). Amerikan halkının çıkar ve menfaatlerinin her zaman ön planda tutulmasını sıklıkla vurgulayan Trump, tek taraflı ve milliyetçi bir politikanın, Amerika'yı tekrar müreffeh bir devlet haline getireceğini savunmuştur.

Trump'ın başkanlık yaptığı döneme bakıldığında, aşması gereken sorunların en önemlilerinden birisi COVID-19 olmuştur. Dünya Sağlık Örgütü (WHO), 3 Mart 2020 tarihinde küresel boyutta bir salgının başladığını duyurarak, virüsün yayılmasının önüne geçmek ve halk sağlığını korumak adına tedbirler alınması gerektiğini ilan etmiştir. Güncel verilere bakıldığında 2 Şubat 2021 tarihinde dünyadaki vaka sayısının 102.817.575 olduğu ve bugüne dek virüs kaynaklı ölüm sayısının 2. 227.420'ye ulaştığı görülmektedir. Bu döneme kadar ABD'de 25.930.068 vakanın görüldüğü ve 437.964 ölümün gerçekleştiği gözlemlenmektedir (World Health Organization, 2021). Çok hızlı şekilde yayılan ve ölümcül sonuçları olabilen COVID-19 salgını, yerel bazda tüm devletleri tedbir almaya mahkum etmiştir. Aynı zamanda dünyayı siyasi, sosyal ve ekonomik alanlardada etkilediği için küresel bir tehdit oluşturması kaçınılmaz olmuştur. Bazı devletler bu süreçte radikal kararlarla salgının önüne geçmeye çalışırken, birçok devlet hazırlıksız yakalanarak, hatalı veya geç alınmış kararlarla ağır bedeller ödemek zorunda kalmıştır (Aslan, 2020: 16-17).

Bu çalışma, Donald Trump'ın küresel siyaset ve dış politika anlayışının, COVID-19 pandemi sürecine etkilerini tartışmayı amaçlamaktadır. Bu tartışmada Trump'ın küresel siyaset anlayışı, COVID-19 pandemi süreci yönetimini nasıl etkilemiştir? sorusu araştırma sorusu olarak düşünülmüştür ve ABD'nin bu dönemdeki yönetim anlayışının, salgın süreci üzerine yansımaları tespit edilmeye çalışılacaktır. İnşacılık kuramı perspektifinden değerlendirilecek olan bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırma konusu, nadiren inşacı perspektiften değerlendirildiği için özgün bir çalışma olacağı öngörülmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde teorik çerçeve çizilecek, ikinci bölümde Trump yönetiminde geçen dönemde ABD'nin dış politikada attığı adımlar dile getirilecek, üçüncü bölümde ABD'nin pandemi sürecini yönetimi değerlendirilecek, dördüncü bölümde Trump yönetiminin küresel siyaset

anlayışının salgın sürecine yansımaları inşacılık perspektifinden açıklanacaktır. Araştırmanın son bölümünde elde edilen bulgular neticesinde çalışmanın araştırma sorularına cevap aranacaktır.

TEORİK ÇERÇEVE

İnşacılık, 1980'li yılların son dönemlerinde küresel olarak ortaya çıkan büyük değişimleri açıklayabilmek amacıyla diğer sosyal bilim alanlarından Uluslararası İlişkiler alanına uyarlanan yaklaşımlardandır. Alexander Wendt'e göre, uluslararası düzenin anarşik yapısından dolayı şekillenen devlet ilişkilerinde, fikirlerin, sosyal yapıların ve normların en az maddi unsurlar kadar önemli olduğu bir gerçektir (Wendt, 1999: 309). Diğer taraftan devletlerin ulusal çıkarları düzleminde dış politika üretmeleri, devletlerin kimlikleriyle doğrudan ilişkilidir. Devletler için her zaman geçerli olan bir ulusal çıkar tanımlaması yoktur. İnşacılık kuramına göre devletlerin çıkar algıları, kimlikleri tarafından belirlenir. Devlet kimliği, devletin uluslararası arenadaki hak, yükümlülük ve sorumluluklarını tanımlama şekli olarak ifade edilebilir. Zaman, coğrafya gibi faktörler, devletlerin kimlik oluşumu üzerinde etkili olmaktadır ve devletler, belirli şartlarda oluşturdukları kimliklerine uygun olarak çıkarlarının ne olduğuna karar vermektedir. Dolayısıyla devletlerin dış politikalarındaki çıkar algılamaları, kendilerini tanımladıkları kimlikten bağımsız değildir (Demirtaş, 2014:159-161).

Birey ve toplumsal yapının birbirini nasıl şekillendirdiğini anlatan yapılanma (structuration) yaklaşımını uluslararası ilişkiler alanına uyarlayan inşacılık kuramına göre, birim olan devlet ve yapı olarak uluslararası düzen, karşılıklı olarak devamlı birbirlerini etkilerler ve bu şekilde karşılıklı olarak birbirlerini oluşturmaktadırlar (Wendt, 1987: 335-370). Bu kurama göre devletlerin dış politikalarının hangi kriterlere göre belirlendiğini anlamak için en temel kavramlardan biri kimliktir. Devletler önce kimliklerini oluşturur ve daha sonra kimlikleriyle uyumlu şekilde çıkarlarını oluşturmaktadırlar. Kimlik temeline dayalı oluşturulan çıkarlara paralel olarak dış politika belirlenir. Bu da devletin önce kendini tanımlamasıyla ulusal çıkarlarını belirleyebileceği anlamını taşır. Örneğin kendini barış yanlısı olarak tanımlayan bir devlet, çıkarlar algısını ve dolayısıyla dış politikasını bu tanıma uygun şekilde oluşturacaktır (Demirtaş, 2014: 160-161).İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın kendini tanımladığı kimlik ve yürüttüğü dış politika bu duruma örnek gösterilebilir. Diğer taraftan devletin karar alıcıları, kendi devletlerinin kimliklerini ortaya koyarken diğer devletleri de tanımlarlar ve etkileşimin ne şekilde gerçekleşeceğine yön verirler.

Wendt'e göre devletlerin diğer devletleri dost ya da düşman olarak tanımlamaları maddi unsurlardan çok sosyal unsurlardan etkilenir. Örneğin ABD'nin askeri gücü Küba için tehdit olarak algılanmakta iken Kanada için aynı durum söz konusu değildir. Bu da ülkelerin diğer ülkelere ilişkin algılarında maddi unsurların yanı sıra sosyal yapıların mutlaka dikkate alınması gerektiğinin bir göstergesidir (Wendt, 1999: 25).Burada hatırlanması gereken diğer bir husus, değer, düşünce ve normların uluslararası düzende etkili olmasının her zaman kalıcı barış, müttefiklik veya işbirliği sağlamayacağıdır.

Uluslararası düzende devletler arasında gerginliğin mi yoksa saygı ve işbirliğinin mi olacağı, aktörlerin birbirlerini öznel olarak nasıl algıladıkları ve tanımladıklarına bağlıdır. Bu algılama da hangi kimlikleri ve prensipleri benimsedikleri de önem arz etmektedir (Demirtaş, 2014: 162-163).

Özet olarak inşacılık kuramına göre, devletler arası ilişkilerde sosyal yapılar en az maddi güç unsurları kadar öneme sahiptir. Düşünceler, sosyal normlar ve devletlerin hem kendilerine hem de diğer devletlere yönelik kimlik algıları, dış politika için vazgeçilmezdir. Bununla birlikte aktörler dış politikayı, yeni bir kimlik oluşturmak için kullanabilirler. Aktörler çıkarlarını kendilerini tanımladığı kimlik paralelinde şekillendirirler. Ayrıca devletler kendi kimliklerini tanımladığı gibi diğer devletlere ilişkin algılar da oluştururlar ve onları da tanımlayarak konumlandırır. Aktörlerin birbirlerini tanımlamaları neticesinde, ilişkilerini şekillendirirler.

Bu çalışmada ABD'nin Trump dönemindeki devlet kimlik anlayışının tek taraflılık, ötekileştirme ve milliyetçilik üzerinden tanımlandığı varsayılmıştır. Yapılan çalışmada, yukarıdaki çizilen çerçeve baz alınarak, Trump'ın Amerikan kimliğini nasıl tanımladığı, tanımladığı kimliğin yürüttüğü dış politika ile uyumlu olup olmadığı, benimsenen küresel siyaset anlayışının pandemi sürecine etki edip etmediği sorularına cevap aranacaktır.

Trump Dönemi Dış Politikasına Genel Bir Bakış

Trump döneminin dış politika anlayışının, alışılmış Amerikan siyasetinden oldukça farklı bir çizgide olacağı, 2016 yılı seçim kampanyasından itibaren kendini belli etmeye başlamıştır. "Önce Amerika" sloganıyla Trump'ın yürüttüğü seçim kampanyasında ve yönetimde kaldığı dönemde, en temel argümanlardan biri mevcut uluslararası liberal düzene getirdiği eleştirilerdir. Ikenberry Amerika Birleşik Devletleri, 1930'lardan beri ilk kez, liberal enternasyonalizme aktif olarak düşman olan bir başkan seçtiğini dile getirmiştir. Trump'a göre mevcut düzendeki serbest ticaret, ittifaklar, anlaşmalar, uluslararası hukuk ve uluslararası işbirliği Amerika'nın dünyadaki lider pozisyonunun sonunu getirmektedir (Ikenberry, 2018: 7).

Trump dönemindeki yaşanan değişimlerden ilki serbest ticaret üzerine olmuştur. Serbest ticaretin ABD'yi zarara uğrattığını defalarca dile getiren Trump, Çin ile ticaret savaşı başlatarak sanayi, teknoloji ve tarım alanlarındaki bazı ürünlere vergiler getirmiştir. Bununla birlikte Çin'in de bu duruma karşılık vererek iki devletin ticaret savaşına girişmeleri, Trump döneminin öne çıkan gelişmelerinden biridir. Ayrıca büyük Çin şirketlerinin ABD' de kısıtlanması yine bu dönemde gerçekleşmiştir. Serbest ticaret üzerine yapılan değişiklikler konusunda bu dönemdeki başka bir gelişme ise AB ülkeleri, Kanada, Meksika ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu bazı ülkelere ek vergilerin gündeme gelmesi olmuştur (Gündüz, 2018).

ABD'nin mevcut ticaret anlaşmalarının revize edilmesi gerektiğini savunan Trump, düzenleme yapılmadığı takdirde Amerika'nın yükümlülüklerinden muaf olacağını duyurmuştur. Bu anlamda Kuzey Amerika

Serbest Ticaret Anlaşması'nın (NAFTA) adil bir anlaşma olmadığını hatta Amerika için bir felaket olduğunu dile getirmiştir (Mali, 2015). Diğer taraftan Trans Pasifik Ortaklığı (TTP) gibi anlaşmaların Amerikan menfaatleri açısından revize dahi edilemeyecek kadar kötü olduğunu ve çok taraflı anlaşmalar yerine ikili anlaşmaların daha adil olduğunu belirtmiştir (Gruszczynski ve Lawrence, 2019: 26-29). Trump'ın bu izlenimleri, dış politikadaki adımlarına yansımış ve NAFTA'da düzenlemeye gidilerek UMSCA adında yeni bir ortaklık kurulmuştur. Ayrıca ABD bu dönemde TTP'den çekildiğini duyurmuştur (BDI, 2020). Mevcut düzende anlaşmalar, uluslararası hukuk ve uluslararası işbirliğinin de adil olmadığı ve ABD'nin ekonomik haklarını savunmadığı tezini destekleyen adımlara yönetim devam etmiştir. İran Nükleer Anlaşması, Paris İklim Anlaşması, BM İnsan Hakları Konseyinden ABD'nin çekilmesi bu adımlara örnektir (Drezner, 2019: 725). NATO, BM, WTO (Dünya Ticaret Örgütü) gibi uluslararası kuruluşların bu dönemde sert bir şekilde eleştirildiği ve yıpratıldığı söylenebilir. NATO'nun gerçek işlevini yitirdiğine, liderlik pozisyonunu hep ABD'nin üstlendiğine vurgu yapan Trump, üye devletlerin maddi olarak destek vermesi gerektiğini, aksi takdirde ABD'nin NATO'ya yönelik politikasını değiştirebileceğini birçok kez dile getirilmiştir. WTO'nun Amerika Birleşik Devletleri'nin egemenliğini elinden aldığı ve kendi çıkarları için kendi kararlarını alma yeteneğini gasp ettiği, Trump'ın savunduğu başka bir iddia olmuştur. Bu bağlamda Trump yönetimi, NATO, Birleşmiş Milletler ve WTO gibi örgütlerin, devletin kendi işlerini kontrol etme imkanından vazgeçmesine neden olduğu düşüncesini politik adımlarına yansıtmıştır (Edwards, 2018: 176-195). Ülkesine adaletsiz şekilde davranıldığını belirten Trump, bu örgütlerden çıkma tehdidinde bulunmuştur.

Trump'ın seçim kampanyasından bu yana savunduğu diğer bir konu ABD sınırlarının korunması ve yasadışı göçün önlenmesi olmuştur. Yasadışı göçmenlerin ülkeden sınır dışı edilmesi, Meksika'dan gelen yasadışı göçleri ve uyuşturucu ticaretini engellemek adına sınıra duvar örülmesi ve masrafının Meksika'ya ödetilmesi, körfez ülkeleri gibi Müslüman coğrafyasından gelen mültecilere giriş yasağı gibi bir dizi önlemler, Trump'ın göçmen siyasetinin ana hatlarını oluşturmaktadır (BBC News Türkçe, 2019). Bu vaatlerin Trump döneminde kısmen yerine getirildiği gözlenmiştir. Meksika duvarının devam eden inşasında ABD ciddi miktarda para harcamak zorunda kalmıştır (Rodgers and Bailey, 2020).

Ortadoğu'da tartışmalı kararlar alan lider, çoğu ülkeyle mutabık olmadan, Kudüs'e ABD büyükelçiliğinin taşınması ve İsrail'in başkenti olarak tanınması, Ortadoğu'dan asker çekilmesi (kısmen yerine getirildi), İran'a yönelik yaptırımlar gibi birçok adım atmıştır (BBC News Türkçe, 2019).

Trump'ın küresel siyaset anlayışına genel olarak bakıldığında, ABD'nin kimliğini küreselleşmeye karşı tek taraflılık ilkesi eksenine oturttuğu söylenebilir. Gerek yürüttüğü seçim kampanyasında gerek yönetimde kaldığı süreçte kullandığı söylem, oluşturmak istediği kimlikle örtüşmektedir. Her fırsatta Amerika'nın çıkarlarının en öncelikli mesele olduğunu dile getiren lider,

kullandığı sloganlarla da (Amerca First / Make America Great Again) bunu gündemde tutmuştur. Diğer taraftan kendini de milliyetçi olarak tanımlayan Trump'ın, devlet kimliğine, Amerikan milliyetçisi ideolojisini adapte etmek istediği görülmektedir. Bu ideolojinin Amerikan çıkarlarını savunmada daha etkili olacağı kanısı, Trump'ın söylem ve eylemlerinde gözlenmiştir. Bununla birlikte Trump'ın yürüttüğü dış politikanın tanımladığı kimlik anlayışıyla uyumlu olduğu çıkarımı yapılabilir. Zira çok taraflılık yerine tek taraflılığı benimsediği, ABD yönetiminde bulunduğu süre zarfında verdiği politik kararlardan açıkça görülmektedir. Ticari faaliyetleri Amerika'nın lehine olacak şekilde tekrar düzenleme isteği, anlaşmalar ve ittifaklardan gerek çekilmeler gerekse düzenlemelere gitmeler, uluslararası kurum ve örgütlere karşı benimsenen tutum, uluslararası işbirliği yerine ikili ilişkiler şeklinde ilişkilerin düzenlenme çabası oluşturulmak istenen kimlikle, yürütülen dış politikanın uyumlu olduğunun göstergeleri olabilir. Diğer taraftan tanımladığı milliyetçi ideoloji ve Meksikalılara, Müslümanlara ve mülteci olmak isteyenlere gösterdiği tutum benzeşmektedir. Bu dönemde Trump'ın tanımladığı kimliğe göre hareket etme arzusunda olduğu açıkça görülse de, aldığı bazı politik kararlarda gelgitler yaşadığı ve hayata geçirmek istediği uygulamalarda kısmen başarı sağladığını söylemek daha doğru olacaktır.

Trump'ın COVID-19 Pandemi Sürecini Yönetimi

Dünya, ilk kez COVID virüsünden 31 Aralık 2019'da Çin'in DSÖ'ye Wuhan kentinde kaynağı belli olmayan ve solunum sıkıntısına neden olan bir hastalığın ortaya çıktığını bildirmesiyle haberdar olmuştur. İlk başlarda bölgesel bir salgın olduğu düşünülen gizemli hastalık küresel bir hal alarak, önce Avrupa daha sonra Amerika'da en yaygın boyutta görülmüştür. Bu virüsle ilgili alınması gereken tedbirler ve atılacak adımların neler olabileceği ülkelerin ana gündemini oluşturmaya başlamıştır (Bağ ve Sade, 2020).

ABD'de ilk COVID-19 vakası Ocak ayında görülmüştür. ABD'nin hastalıkla tanıştığı ilk günlerde, Trump'ın endişe verici bir durumun olmadığı yönünde açıklamaları görülmektedir. Çin ile irtibat halinde bulduklarına ve her şeyin kontrol altında olduğuna dair açıklamaları basına yansımıştır. Örneğin 22 Ocak 2020'de CNBC'de yaptığı röportajda Trump, koronavirüs konusunda Çin'e güvendiğini ve Amerika'da her şeyin kontrol altında olduğunu duyurmuştur (Belvedere, 2020).Dünyada virüsün hızlı yayılımına binaen DTÖ'nün acil durum ilanından hemen sonra 31 Ocak 2020'de ABD'de halk sağlığına yönelik acil durum ilan edilmiştir. Seyahat kısıtlamaları ve Çin'e seyahat edenlere ülke girişine kısıtlamalar getirilmiştir(Health and Human Services, 2020).

Ülkede ilk ölüm vakası 29 Şubat'ta açıklanmış ve takip eden günlerde ölümlü vaka sayıları artış göstermeye başlamıştır. Buna rağmen Trump bu durumun başa çıkılabilir olduğunu dile getirerek normal grip vakalarındaki ölüm oranlarına atıfta bulunmuştur. 9 Mart tarihinde attığı bir tweette Trump : “ Yani geçen yıl 37.000 Amerikalı yaygın gripten öldü. Yılda ortalama 27.000 ila 70.000 arasındadır. Hiçbir şey kapatılmaz, hayat ve ekonomi devam eder. Şu anda 22 ölümlle

sonuçlanan 546 doğrulanmış koronavirus vakası var. Bunu bir düşün!" şeklindeki söylemiyle durumun vahim bir seviyede olmadığını iddia etmiştir (Kiely ve diğ. , 2020).

Trump'ın bu virüsü Çin ile ilişkilendirmeye ilk olarak Mart ayında başladığı görülmüştür. Paylaştığı tweetlerde ve açıklamalarında koronavirüs yerine *Çin Virüsü* ifadesini kullanması, Çin tarafından tepkiyle karşılanmıştır (NTV, 2020). ABD'de Mart ayının sonlarına doğru vaka sayısının 200.000'e yaklaşması ve ölümlü vaka sayısının 5000'i geçmesi ile Trump'ın, salgınla mücadeledeki kesin ifadelerini değiştirdiği söylenebilir. Ülkede alınan tedbirlere ve sosyal mesafe kurallarına uyulması gerektiği konusunda uyarılarda bulunduğu gözlenmiştir. 29 Mart tarihinde bir görev gücü toplantısında " *Ne kadar iyi yaparsan, kabus o kadar çabuk bitecek*" şeklinde telkinde bulunmuştur (Keith, 2020).

Mart ayından sonra hem vaka sayısının hem de salgın kaynaklı ölümlerin ciddi şekilde artması, Trump'ın Dünya Sağlık Örgütü'ne karşı tavır almaya başlamasına neden olmuştur. Başkan Donald Trump, ABD'nin, BM sağlık kurumunun COVID-19'un yayılmasını yanlış yönetip yönetmediğine veya örtbas edip etmediğine dair bir soruşturma yürüttüklerini ve 14 Nisan itibarıyla Dünya Sağlık Örgütü'ne olan fonunu resmi olarak durdurduğunu açıklamıştır. Bu kararından önce Trump'ın DSÖ'nün fonlanmasını durdurmakla tehdit etmiş, buna sebep olarak fazla "Çin merkezli" olduğunu ve bu nedenle yanlış yönlendirmelerde bulunduğunu iddia etmiştir (Mahase, 2020).

Kendi halkına virüs ile etkin bir şekilde mücadele edildiğini ve bu virüsün en nihayetinde gerek aşı gerekse diğer yöntemlerle üstesinden gelineceğini belirten Trump, kimi zaman diğer ülkelerle kendi ülkesini karşılaştırarak, ülkelerinin iyi bir konumda olduğunu dile getirmiştir. 13 Nisan tarihlerinde görev gücübasi brifinginde verdiği demeçte virüs ile mücadelesini şu şekilde dile getirmiştir : " *Amerika, virüse karşı savaşımızda kritik ilerleme kaydetmeye devam ediyor. Hafta sonu boyunca, günlük yeni enfeksiyonların sayısı ülke çapında sabit kaldı. ... Bu, virüsle mücadeleye yönelik agresif stratejimizin işe yaradığının ve Amerikalıların yönergeleri izlediğinin açık bir kanıtıdır.*" (Kiely ve diğ. , 2020).

Hızla artan ölümler ve salgının maliyeti konusunda Çin'i sorumlu tutan Trump, 27 Nisan'da Çin'den tazminat istenmesi gerektiğini zira Çin'in sınırları içerisinde önlenebilecek pozisyonda iken DSÖ ile birlikte bu durumu dünyadan gizlediğini savunmuştur. Dünyadaki tahribata bakıldığında, tüm ülkelere Çin'in tatmin edici miktarda tazminat ödemesi gerektiğini belirtmiştir. Diğer taraftan ABD yönetimi ve istihbaratının Çin ve DSÖ'nün olayı gizleyip gizlemediği veya virüsün kasıtlı olarak üretilip üretilmediği konusunda araştırma içinde olduğu açıklanmıştır (NTV, 2020). DSÖ'nün kendinden utanması gerektiğini ve Çin'in oyuncağı haline geldiğini savunan Trump, virüsün Wuhan'daki bir laboratuvardan çıktığına dair kanıtlar gördüğünü fakat şimdi açıklamayacağını dile getirmiştir. Çok kısa bir süre içerisinde ABD istihbarat örgütü yetkilileri

virüsün insan yapımı olmadığı konusundaki verilerle hemfikir olduğunu duyurmuşlardır (TRTTÜRK, 2020).

Mayıs ayı sonunda, ABD'de ölümlü vaka sayısı 100.000'i aşmıştır. Takip eden aylarda ise ölüm sayıları katlanarak artmış Ekim ayına kadar toplam vaka sayısı 7 milyonu, ölüm sayısı 200.000'i aşmıştır. Bu süreçte Trump'ın gündemini kullanılabilecek ilaçlar, aşı çalışmaları, Çin'in bu konudaki ihmali ve bu konudan sorumlu tutulması, ABD'nin diğer ülkelere nazaran iyi bir konumda olduğu ve iyi iş çıkardığı, virüsün evlere kapanarak değil kurallara uyularak yenilmesi gerektiği, inşa edilen Meksika duvarının virüsü engellemede önemli bir etken olduğu gibi konular yer almıştır (Kiely ve diğ. , 2020). Vaka sayısının hızla artışa devam ettiği Haziran ayında Trump, Meksika duvarının muhteşem bir şey olduğunu ve virüsten Amerika'yı koruduğunu, duvarın olmaması halinde durumun çok daha kötü olacağını açıklamıştır (Koyuncu, 2020). 18 Haziran bir gazetede verdiği röportajda Çin'in bu virüsü Dünya ekonomilerine zarar vermek için örtbas edip etmediği sorusuna, olayın bu doğrultuda gerçekleştiğini ima etmiştir. Ayrıca kendi pandemi yönetimi sürecine ilişkin bir soruya : *"Koronavirüs konusunda çok hızlı hareket ettim ve erken hareket ettim. Ve onlar bunun üstesinden gelemezler. Harekete geçmeseydim, 3 milyon ölümümüz olacaktı. Ve bunun yerine 110.000'deyiz. Ve 150.000 ila 200.000'den yüksek bir sayıya doğru gidiyor olabiliriz, nasıl gittiğine bağlı olarak hepsi şimdi bitiyor olabilir. Aşı konusunda çok iyiyiz. Tedavi konusunda çok iyiyiz. Ama yaptığımızı yapmasaydım, 1,5 milyondan 3 milyona kadar ölümle karşılaşırđık. Bu sahip olacağımızdan 20 kat daha fazla olurdu, biliyor musun? 10 ila 30 kat daha fazla."* şeklinde cevap vermiştir (The Wall Street Journal,2020).Vaka sayısının 6 milyona yaklaştığı Ağustos ayının sonlarında Trump, verdiği koronavirüs brifinglerinde ülkesindeki vakaları Avrupa devletleriyle karşılaştırmış ve Amerika'nın salgınla mücadelede, batı blokunda en üstün devlet olduğunu ima etmiştir. Bu karşılaştırmaların ise gerçeği yansıtmadığı konusunda görüşler vardır (McDonald, 2020).

2 Ekim tarihinde Trump ve eşinin koronavirüs hastalığına yakalandığı ve tedavi altına alındıkları duyurulmuştur (NTV, 2020). Kısa bir süre sonra tedavisi tamamlanan Trump, kendini güçlü hissettiğini ve artık virüse karşı bağışıklık kazandığını söylediklerini dile getirmiştir (Sabah Gazetesi, 2020). Bu süreçten sonra inişli çıkışlı söylemlerine devam eden Trump, 22 Aralık tarihinde hem senato ve temsilciler meclisinde onaylanan, fakir ülkelerin de yararlanacak olduğu 892 milyar dolarlık korona yardım paketini imzalamayarak, bu paketi rezalet olarak nitelendirmiştir. Bu yapılacak yardımların Amerikan halkına yapılması gerektiğini savunmuştur (Deutsche Welle, 2020).

Trump'ın Küresel Siyaset Anlayışının Pandemi Sürecine Yansımaları

Daha önce çizilen teorik çerçeveye göre Trump'ın küresel siyaset anlayışını oluşturan en önemli faktörlerden biri, tek taraflılık prensibine dayanmış olmasıdır. Bu prensibe göre küresel işbirliği yerine Amerikan çıkarlarının ve menfaatlerinin ön planda tutulması elzemdir. Trump döneminde en çok dile getirilen konulardan ilki mevcut küresel düzendeki ticari anlaşma ve

faaliyetlerin, Amerikan menfaatlerine zarar getirdiğidir. Önce Amerika prensibiyle Amerika'nın menfaatlerini koruyan uygulamaların hayata geçirilmesi dış politikayı şekillendirmelidir. Bu minvalde başta Çin olmak üzere ticari faaliyetlerin Amerika'yı fakirleştirdiği ve bir dizi önlem almanın kaçınılmaz olduğu savunulmaktadır. Trump'ın bu durumu COVID-19 pandemi yönetim stratejisine yansıttığı söylenebilir. Her ne kadar hastalığın baş gösterdiği ilk dönemlerde Çin'in durumu gayet iyi yönettiği ve hastalık konusunda Çin ile koordineli bir şekilde çalışıldığı dile getirilse de, ilerleyen dönemlerde bu söylem değişmiştir. Hastalığın salgın boyutuna gelmesi ile birlikte, Çin'i bu durumdan sorumlu tutan Trump'ın, salgını Çin'e karşı politik bir araç olarak kullanmak istediği düşünülmektedir. Zira virüsün yayılmasını, Çin'in yarattığı dezenformasyona bağlayan Trump, aynı zamanda virüsü dünya ekonomilerini zayıflatmak için kasten yayabileceğini dile getirmiştir. Trump'a göre dünyanın yaşadığı bu buhranın sorumlusu olarak, Çin verdiği zarar oranında ülkelere tazminat ödemelidir ve bunların başında da Amerika gelmelidir. Trump'ın bu yöndeki açıklamaları, Çin ile başlattığı ticaret savaşı ile uyumlu görünmektedir.

Tek taraflılık ilkesi düzleminde, Trump'ın savunduğu diğer bir konu, uluslararası kuruluş ve örgütlerin, Amerikan çıkarlarını gözetmediğidir. Bu anlamda kendi döneminde bazı ortaklıklardan Amerika'yı çeken Trump'ın, DSÖ'den de çekilmesi bu dönemde gerçekleşmiştir (NTV, 2020). Trump'ın bir dizi iddialarına göre, DSÖ'nün salgın sürecini iyi yönetememiş, virüs hakkında ilk dönemlerde yeterli bilgi sağlamayıp, olayın Çin ile ilişkisini örtbas etmeye çalışmış, Çin'in oyuncağı haline gelip Çin'in menfaatleri doğrultusunda hareket etmiş, ABD'den yüklü miktarda fon alıp, ABD'nin çıkarlarına uygun hareket etmemiştir. Bu nedenle örgütten çıkılması gerekmektedir. DSÖ'ye COVID-19 pandemi süreci üzerinden savaş açan Trump'ın, hem DSÖ'nün hem de BM sağlık kurumunun olayı doğru şekilde yönetip yönetmediği konusunda soruşturma başlatılmasını sağlaması yine bu dönemde gerçekleşmiştir. Ve en nihayetinde ABD, DSÖ'den çekilmiştir. Trump'ın, çok taraflı kuruluş ve örgütlerin ABD çıkarlarını savunmaması düşüncesi, pandemi yönetimi sürecine yansımış DSÖ ve BM gibi kuruluş ve örgütler bu dönem içerisinde Trump tarafından ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Bu bağlamda Trump'ın uluslararası işbirliğini sağlayan kuruluşlarla çatışma geleneğinin, pandemi sürecine de yansıdığı görülmektedir

Trump döneminin göze çarpan *biz ve ötekiler* siyaseti pandemi sürecinde de kendini göstermiştir. ABD'nin pandemi süreciyle mücadelesinin takdire şayan olduğunu çoğunlukla öne çıkaran Trump, sıklıkla Çin ve Avrupa ülkeleriyle kendi ülkesinin durumunu mukayese etmiştir. Hastalığın ortaya çıkmasından itibaren gerek alınan önlemlerin gerekse aşı ve ilaç çalışmalarının en mükemmel şekilde ABD'de uygulandığı iddiasında bulunan lider, fakir ülkelerin de arasında bulunduğu ülkelere yardım paketi gibi, diğer ülkelere destek veren uygulamalara kuşkuyla yaklaşmıştır. Zira Aralık ayında 892 milyar dolarlık yardım paketini reddetmiş, bu paranın Amerikan halkının ihtiyaçları için harcanması gerektiğini savunmuştur.

Kendisini milliyetçi olarak tanımlayan Trump'ın yürüttüğü dış politikada, etnik ve sivil milliyetçiliğin kendini gösterdiği söylenebilir. Yasadışı göçü engellemek adına ülkedeki izinsiz kişilerin sınır dışı edilmesi, Meksika tarafından gelen göçü durdurmak için duvar örülmesi, terörizmi körüklediği düşüncesiyle Müslüman uyruklu kişilerin ülkeye girişlerinin engellenmesi gibi düşünceler Trump'ın seçim kampanyasından beri dile getirip savunduğu fikirler olmuştur. Bu düşünceleri kendi döneminde kısmen gerçekleştiren lider, pandemi sürecinde de milliyetçi düşüncelerini yansıtmıştır. İlk olarak koronavirüs adı verilen hastalığı Çin virüsü şeklinde adlandırması, hem Çin'i hedef haline getirme hem de hastalığa etnik bir kimlik oluşturma çabası olarak görülebilir. Söylemlerinin çoğunda bu tabiri kullandığı izlenmiş ve Çin tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Diğer taraftan Meksikalı insanların ülkeye girişlerini engellemek adına inşa edilme sürecinde olan Meksika duvarından çoğunlukla övgü ile bahsetmiş ve duvarın olmaması durumunda ülkeye koronavirüsün çok daha hızlı yayılarak ölümlerin katlanacağını söylemiştir. Bu bağlamda Meksika duvarını pandemiye karşı bir kalkan olarak ta görmüştür. İzlediği siyasette önce Amerika halkının ihtiyaçlarının giderilmesi için tüm imkanların seferber edilmesi gerektiği düşüncesi yine bu kategoride değerlendirilebilir.

SONUÇ

Yapılan bu çalışmada Trump döneminin küresel siyaset anlayışı ve pandemi yönetim sürecine etkileri incelenmiştir. Çalışmanın ilk araştırma sorusu, Trump'ın ABD kimliğini nasıl konumlandığı ile ilgilidir. Trump döneminde izlenen dış politikanın, ABD'nin menfaatleri doğrultusunda çoğunlukla mevcut liberal düzene karşı olma şeklinde duruş sergilediği söylenebilir. Anlaşmalar, ittifaklar, uluslararası kurum ve kuruluşlar, uluslararası işbirliği konusunda bu dönemde farklı bir dış politik anlayışla ele alınmıştır. Kimi zaman eleştiri ve tehdit tarzında söylemler, kimi zaman anlaşmalardan çekilme veya anlaşmalarda revizyona gitme gibi uygulamalar, son yıllarda ABD'nin sergilediği dış politika çizgisinden oldukça farklı görünmektedir. Bununla birlikte Trump döneminin dış politikasında dikkat çeken diğer bir özellik, etnik ve sivil milliyetçi tutumun hakim olmasıdır. Ekonomik olarak korumacı bir politikanın benimsenmesi ve Amerikan halkının önceliğine dayalı siyaset, göçmenlere karşı hasmane tutum, dış yardımlara kuşkuyla yaklaşma gibi adımlar, etnik ve sivil milliyetçiliğin bazı boyutlarıyla uyumlu görünmektedir.

Çalışmanın ikinci araştırma sorusu, Trump'ın tanımladığı devlet kimliği ile yürüttüğü dış politikanın uyumlu olup olmamasına ilişkindir. Trump döneminde benimsenen dış politikanın tanımlanan kimlikle çoğunlukla örtüştüğü çıkarımı yapılabilir. Tek taraflılık, ötekileştirme ve milliyetçilik üzerine tanımlı bir kimlik üzerinden yapılan çoğu politik adım, bu durumun göstergesi olmuştur. İttifak anlayışının tamamen değiştiği bir dönem olan Trump döneminde, ikili ilişkilerin ön planda tutulduğu ve çok taraflı mevcut ittifakların önceliklerine dikkat edilmediği iddia edilebilir. ABD'nin Asya ülkeleriyle ticaretini düzenleyen, Trans- Pasifik Ortaklığı'ndan ayrılma, BM İnsan Hakları Konseyi ve Paris İklim Anlaşması gibi uluslararası oluşumlardan ayrılma

verilebilecek örneklerin sadece bir kaçıdır. Bu dönemde 2. Dünya Savaşından bu yana AB ile ortak tutum içerisinde olma anlayışı değişmiş ve zarar görmüştür. AB' ye konulan gümrük vergileri, NATO'ya getirilen ağır eleştiriler ve tehditler gibi hareketlerin sonucu iki taraf arasında güven duygusunun zayıflamasına sebebiyet vermiştir. Trump'ın yürüttüğü dış politikada, etnik ve sivil milliyetçiliğin bazı unsurları izlenebilmektedir. Göçmenlere karşı üretilen politikalar bu duruma örnek teşkil etmektedir. Meksika duvarı, yasadışı göçmenlerin sınır dışı edilmesi, Müslüman kökenli mültecilerin ülkeye girişinin yasaklanması, mülteci taleplerini reddetme gibi öne çıkan birçok adım, kendini milliyetçi (Forgey, 2018) olarak tanımlayan Trump'ın, Amerika sınırlarını koruma politikasının ana eksenini oluşturmuştur. Ayrıca ekonomik olarak korumacı bir politikanın benimsenmesi, Amerikan halkının gereksinimlerinin en öncelikli konu haline gelmesi, dış yardımlar konusunda çekinceli ve isteksiz davranma gibi adımlar bu durumla uyumlu görünmektedir.

Çalışmanın son araştırma sorusu, benimsenen küresel siyaset anlayışının salgın sürecine yansıyor yansımadağı ile alakalı olmuştur. Yapılan incelemede Trump'ın küresel siyaset anlayışının pandemi yönetim sürecini etkilediği kanısına varılmıştır. Salgını, ticaret savaşına girdiği Çin'e karşı politik bir araç olarak kullanma çabaları bu dönemde kendini göstermiştir. Bu dönemde Trump, virüse etnik bir kimlik kazandırmış (Çin Virüsü), ulusal ve uluslararası düzeyde yaşanan tüm siyasi sosyal ve ekonomik sıkıntıların kaynağı olarak Çin'i işaret etmiştir. Bununla birlikte Çin'in, bu duruma binaen yaşanan kayıpları tazminat ödeyerek gidermesi gerektiğinin dillendirilmesi, bir açıdan salgın üzerinden Çin'i sıkıştırma politikası olarak görülebilir.

Uluslararası kuruluşları yıpratma ve ittifakları kendi isteği doğrultusunda şekillendirme geleneğinin pandemi üzerinden devam ettirildiği söylenebilir. DSÖ ve BM gibi kurum ve örgütler pandemi yönetim süreci konusunda sıkça eleştirilmiştir. Ötekileştirme bağlamında, kendi halkını bir tarafa koyan Trump, pandeminin küresel manada son bulması için yeterli katkı sağlamamış, hatta ekonomik olarak çok zor durumda kalan çeşitli bölgelere yardımların yapılmasına karşı çıkmıştır. Göçmen karşıtı politikalarını, pandemi süreci ile bağdaştıran anlayış bu dönemde kendini göstermiştir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Trump'ın küresel siyaset anlayışının pandemi yönetimine etkisini gözlemlemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Arslan İbrahim, (2020), "Küresel Bir Tehdit (COVID-19 Salgını) ve Değişime Yolculuk", Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, No:10, s. 1-36.
- Bağ, Mustafa ve Gizem Sade, (4 Mayıs 2020) , "Dünyada Covid-19: İlk 4 ayında neler yaşandı? Salgının seyri ne durumda?", <https://tr.euronews.com/2020/05/04/dunyada-covid-19-salg-n-n-ilk-100-gununde-yasananlar-ilk-nerede-ortaya-c-kt-nas-l-yay-ld> (Erişim tarihi 2 Şubat 2021).

- BBC News Türkçe, (20 Ocak 2019), "Beyaz Saray'da Donald Trump'la 2 yıl: Vaatlerinin ne kadarını yerine getirdi?", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46920140> (Erişim tarihi, 2 Şubat 2021).
- BDI, (16 Aralık 2020), "How Did Donald Trump Change U.S. Trade Policy and What Can We Expect from Joe Biden?", <https://english.bdi.eu/article/news/how-did-donald-trump-change-us-trade-policy-and-what-can-we-expect-from-joe-biden/> (Erişim Tarihi 2 Şubat 2021).
- Belvedere, Matthew J. , (22 Ocak 2020), "Trump says he trusts China's Xi on coronavirus and the US has it 'totally under control'", <https://www.cnbc.com/2020/01/22/trump-on-coronavirus-from-china-we-have-it-totally-under-control.html> , (Erişim tarihi 2 Şubat 2021).
- Demirtaş, Birgül, (2014), "İnşacılık", Şaban Kardaş & Ali Balcı (Ed.), Uluslararası İlişkilere Giriş, İstanbul, Küre Yayınları.
- Drezner, Daniel W. , (2019), "Present at the destruction: The Trump administration and the foreign policy bureaucracy" *The Journal of Politics*, Cilt 81, No 2, s.723-730.
- DW, (23 Aralık 2020), "Trump korona yardım paketini imzalamadı", <https://www.dw.com/tr/trump-korona-yard%C4%B1m-paketini-imzalamad%C4%B1/a-56039255> (Erişim tarihi 3 Şubat 2021).
- Edwards, J. A. , (2018), "Make America great again: Donald Trump and redefining the US role in the world", *Communication Quarterly*, Cilt 66, No 2, s.176-195.
- Forgey, Quint, (22 Ekim 2018),"Trump: 'I'm a nationalist'", www.politico.com/story/2018/10/22/trump-nationalist-926745 (Erişim tarihi 2 Şubat 2021).
- Gruszczynski, Lukasz ve Jessica Lawrence, (2019), "Trump, International Trade and Populism", *Netherlands Yearbook of International Law* 2018, The Hague, TMC Asser Press, s.19-44.
- Gündüz, Rahmi, (6 Temmuz 2018), "6 Maddede ABD - Çin Ticaret Savaşı", <https://tr.euronews.com/2018/07/06/abd-ve-cin-ticaret-savasini-anlama-rehberi-merak-edilenler> (Erişim Tarihi 2 Şubat 2021).
- Health and Human Services, (31 Ocak 2020), "Secretary Azar Declares Public Health Emergency for United States for 2019 Novel Coronavirus", <https://www.hhs.gov/about/news/2020/01/31/secretary-azar-declares-public-health-emergency-us-2019-novel-coronavirus.html> (Erişim tarihi 2 Şubat 2021).
- Ikenberry, G. John, (2018), "The end of liberal international order? ", *International Affairs*, Cilt 94, No 1, s. 7-23.

- Keith, Tamara, (21 Nisan 2020), "Timeline: What Trump Has Said And Done About The Coronavirus", <https://www.npr.org/2020/04/21/837348551/timeline-what-trump-has-said-and-done-about-the-coronavirus> (Erişim tarihi 2 Şubat 2021).
- Kiely, Eugene et al., (2 ekim 2020), "Timeline of Trump's COVID-19 Comments", FactCheck.org, <https://www.factcheck.org/2020/10/timeline-of-trumps-covid-19-comments/> , (Erişim tarihi 2 Şubat 2021).
- Koyuncu, Hüseyin, (24 Mayıs 2020), "Trump'tan 'Meksika duvarına' övgü: Dünyanın en güçlü duvarı, Covid-19'u bile durdurdu", <https://tr.euronews.com/2020/06/24/trump-tan-meksika-duvar-na-ovgu-dunyan-n-en-guclu-duvar-covid-19-u-bile-durdurdu> , (Erişim tarihi 3 Şubat 2021).
- Mahase, Elisabeth, (2020), "Covid-19: Trump halts WHO funding in move labelled "petulant" and "short sighted " , BMJ, 369:m1502, doi: 10.1136/bmj.m1502.
- Mali, Meghashyam, (26 Eylül 2015), "Trump Threatens to 'Break' Trade Pact with Mexico, Canada", <https://thehill.com/blogs/ballot-box/255053-trump-vows-to-renegotiate-or-break-trade-pact-with-mexico-canada> (Erişim Tarihi 2 Şubat 2021).
- McDonald, Jessica, (27 Ağustos 2020), "Trump Touts Misleading and Flawed Excess Mortality Statistic", <https://www.factcheck.org/2020/08/trump-touts-misleading-and-flawed-excess-mortality-statistic/> (Erişim tarihi 3 Şubat 2021).
- NTV, (17 Mart 2020), "Trump'ın "Çin virüsü" sözüne Çin'den ağır cevap", <https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/trumpin-cin-virusu-sozune-cinden-agir-cevap,SzEm4IczXk6aPR4DVifzAA/Jv-nWYoAokO9QeampBXgBw> (Erişim tarihi 2 Şubat 2021).
- NTV, (29 Nisan 2020), "ABD istihbaratından Çin ve DSÖ'yü Covid-19 salgınına ilişkin soruşturması istendiği iddiası", <https://www.ntv.com.tr/dunya/abd-istihbaratindan-cin-ve-dsoyu-covid-19-salginina-iliskin-sorusturmasi-istendigi-iddiasi,2ZNdKIQO-Eq5Gqrj52ZZ3A> , (Erişim tarihi 3 Şubat 2021).
- NTV, (7 Temmuz 2020), "ABD yönetimi DSÖ'den resmi olarak çekildiğini Kongre'ye bildirdi", <https://www.ntv.com.tr/dunya/abd-yonetimi-dsoden-resmi-olarak-cekildigini-kongreye-bildirdi,TDDbPWZ6i0CTe26wYXtn9Q> (Erişim tarihi 4 Şubat 2021).
- NTV, (2 Ekim 2020), "Trump ve eşi corona virüse yakalandı", <https://www.ntv.com.tr/dunya/trump-ve-esi-corona-viruse-yakalandi,fQOmquO7NUuLPsJPczOdqQ> (Erişim tarihi 3 Şubat 2021).
- Rodgers, Lucy ve Dominic Bailey, (31 Ekim 2020), "Trump wall: How much has he actually built?", <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-46824649> (Erişim tarihi, 2 Şubat 2021).

Sabah Gazetesi, (13 Ekim 2020), "Trump'tan son dakika corona virüsü açıklaması: "Artık bağışıklığımın olduğunu söylüyorlar!", <https://www.sabah.com.tr/dunya/2020/10/13/trumphant-son-dakika-corona-virusu-aciklamasi-artik-bagisikligimin-oldugunu-soyluyorlar> (Erişim tarihi 3 Şubat 2021).

The Wall Street Journal, (18 Haziran 2020), "Transcript of President Trump's Interview With The Wall Street Journal", <https://www.wsj.com/articles/transcript-of-president-trumps-interview-with-the-wall-street-journal-11592501000> (Erişim tarihi 3 Şubat 2021).

TRTTÜRK, (1 Mayıs 2020), "Trump: DSÖ kendinden utanmalı", https://www.trtturk.com.tr/haber/dunya/trump-dso-kendinden-utanmali_12791 (Erişim tarihi 3 Şubat 2021).

Wendt, Alexander, (1999), *Social theory of international politics*. Cambridge, Cambridge University Press.

Wendt Alexander, (1987), "The agent-structure problem in international relations theory", *International organization*, Cilt 41, No 3, s.335-370.

World Health Organization, (2 Şubat 2021), "WHO Coronavirus Disease (COVID-19) Dashboard", <https://covid19.who.int/> (Erişim tarihi 2 Şubat 2021).